

Ráduly János

„Tájhoz kötött író vagyok”

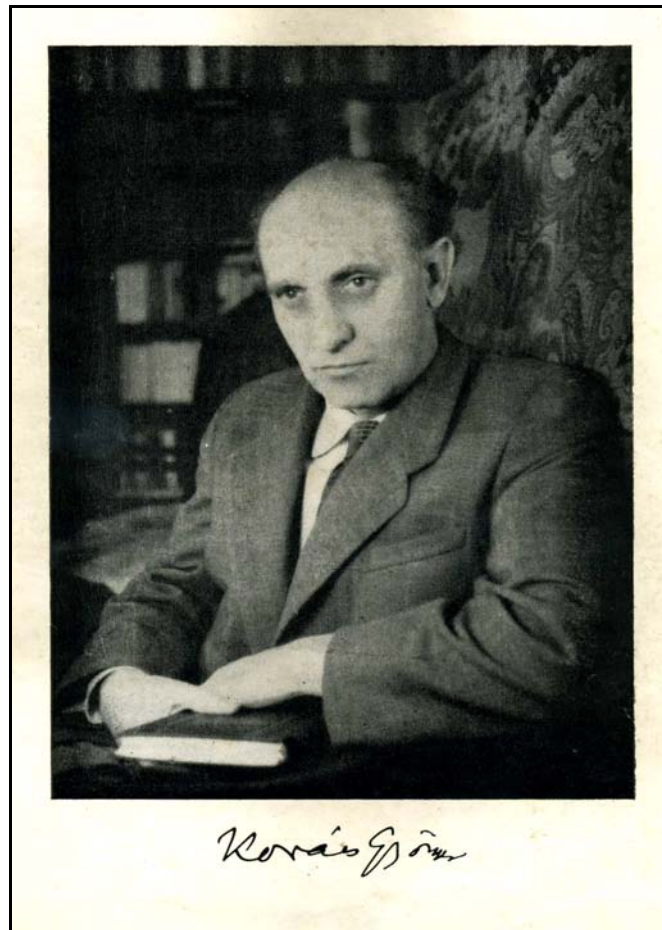
Kovács György *Bella vénleány marad* című novellájának
keletkezéstörténete

Kovács György író 1990. október 22-én hunyt el, ez az adat szerepel a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Kh — M (Buk., 1994) III. kötetének szócikkében. Az adat pontos, ezt a birtokomban levő gyászjelentő is megerősíti. A *Kortárs magyar írók. 1945–1997*. Bibliográfia és fotótár című kiadvány II. kötetében (K — Z. Bp., 1998) az elhalálozás napjaként október 23-a szerepel. Nyilván, tévedés.

Nos, az elmúlt esztendő alatt történt-e valami érdemleges dolog az író körül? Kévs. Egykori politikai magatartásáért érték/érik támadások, ez viszont nem irodalom. Írással szerepel két-három antológiában — egyelőre ennyi. Kovács György irodalmi „baloldalisága” már az 1930-as években nyilvánvaló volt. Recenziót írt József Attila: *Külhárosi éj* című kötetéről, ebből idézett Abafáy Gusztáv: *Kovács György írói útja* című terjedelmes tanulmányában. Íme néhány részlet: „A háború utáni magyar irodalomban új szint és különös értéket jelent a proletár-költészet. A hivatalos magyar irodalommal propaganda szelleménél fogva hadilábon áll, éppen úgy, mint annak idején Ady Endre és a köréje csoportosult Nyugat-írógárda (...) Egész új tartalmú tehetségnek a könyve ez. Világirodalmi szempontból ahhoz a költészethez tartozik, melyet a legvilágosabban az orosz Majakovszkijnál ismerhetünk meg (...) Igyekszik levetkőzni a költészet hagyományos romantikáját, amelyről azt hitte az embert, hogy enélkül nem is létezik költészet.” A recenzió a *Brassói Lapok* 1933. január 15-i számában jelent meg, Abafáy tanulmánya pedig In: Kacsó Sándor — Sóni Pál — Abafáy Gusztáv: *Három portré* (Buk., 1963. 165.).

Egészen frissen Pomogáts Béla említi Kovács György nevét több helyen is monumentális munkájában: *I. Magyar irodalom Erdélyben. 1918–1944* (Csíkszereda, 2008. 323.). Megállapítja: „Az »erdélyi gondolat« történelmi szerepe véget ért, a változó idők súlyos realitásai határozottabb ideológiát és radikálisabb progressziót követeltek (...) Ennek a követelménynek már nem az »erdélyi gondolat« volt a jelszava, hanem a *népi gondolat* (...) ezt képviselte a népi elkötelezettséget hirdető »második nemzedék« is: Balázs Ferenc, Böződi György, Asztalos István, Kovács György, Szabédi László, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Mikó Imre, Szenczei László és Jancsó Elemér.”

Magunk itt most elsőként Varró János: *Kovács György életének és munkásságának rövid áttekintése* című összeállításból idézünk, amely *Függelék*ként jelent meg Kovács György: *Néma pásztor*. Elbeszélések (Kolozsvár-Napoca, 1980. 305.) című kötetében. Íme:

Kovács György (1960 körül)

„1911 — április 27-én született Küsmődön, ahol édesapja, Kovács György, református lelkész volt. A család még ugyanabban az évben Nagykendre költözik át. Kovács György itt nő fel, ehhez a faluhoz kapcsolja gyermekkorának minden emléke.

1917 — 1921 között elvégzi a nagykendi elemi iskola négy osztályát.

1921 — őszén a nagyenyedi Bethlen-kollégiumba kerül (...)

1923 — júniusában meghal édesapja, a család nehéz anyagi helyzetbe kerül.

1924 — tavaszán nagyapja, Lőrinczi Dénes csókfalvi tanító veszi magához (...).”

A bemutatott adatok fontosak ugyan, de tudnunk kell, hogy a megrázkódtató sok évei édesapja halála után következnek. Életének hármaskötés — Küsmöd, Nagykend, Csókfalva — bizonyára többször elgondolkoztatta a serdülő ifjút. Ide kívánczik Nemess László megállapítása, aki *Az ember arcai* című előszavában így fogalmazott:

A szülőfalu, a szülőföld fogalma sajátosan bukkan fel Kovács Györgynél, legjobb, ha őt magát idézzük, így írásait jobban megértjük: „Mintha ismeretlen ha-

talmak összefogtak volna ellenem: hajszolt az élet, hogy sehol se legyen szülőföldem, vagy inkább, hogy minél szélesebbre tárják számomra a szülőföld fogalmát” (In: Kovács György: *Emberarcok*. Novellák (Buk., 1987. 8.).

Kovács György Csókfalván döbben rá, hogy milyen mélységesen mélyek a szegénység, a nincstelenség kútjai, mennyire kilátástalan a szegényparasztság és a falusi értelmiség élete. Itt válik „tájhoz kötött íróvá”, ahogy magát minősíti. Ezt részletesen is kifejtette 1974-ben a Marosi Ildikónak adott interjújában:

„Valóban nagyon tájhoz kötött író vagyok. Ez nemcsak egyéni alkat kérdése, mert ezt is a táj alakítja. Valójában Küsmödön születtem, Nagykendén eszmélkedtem, de írói alkatom, gondolatvilágom, emberi alaphangulatom alkotója, formálója mégiscsak a régi Csókfalva volt. A hangulati elemeket, tájárulékokat Csókfalva és a Kisküküllő felső folyásának szomorúan, de meghökkentően szép emléke lopta bele írásaimba” (In: *Közelképek*. Húsz romániai magyar író. Az interjúkat készítette Marosi Ildikó. Fényképezte Erdélyi Lajos (Buk., 1974. 98.).

Kovács György írói indulásáról plasztikus képet rajzol Abafáy Gusztáv a már említett tanulmányában, a 151. oldalon: „...az első írói kísérletei még kollégiumi diákoskodása idejére esnek. Az *Enyedi Újságban* 1928–1930 között megjelent tárcanovelláit, karcolatait a képek halmozása, stílromantika jellemzi, de (...) a szeme már éles: a kis életképeken ott piroslik alkotójuk öröme, hogy sikerült megragadnia a valóság egy-egy villanását.”

Nagyenyed után a kolozsvári évek következnek. (...)

1930-tól egyre sűrűbben szerepel Erdély különböző irodalmi-féligrodalmi lapjaiban: novellákat közöl, szerepel az 1931-ben megjelent *Új arcvonal* című antológiában, és egyre bátrabban hallatja hangját a „publicista vértezetében.” Kemény hangja miatt több laptól is elbocsátják, sajtóperek egész sora szakad a nyakába, hadbírótság elé állítják. Arra kényszerül, hogy elhagyja főbb városi állomáshelyeit, 1934–1937 között Csókfalván él, de innen is tüzel: írásait a *Brassói Lapok*, a *Népújság*, az *Erdélyi Helikon*, a *Pásztorújság* hozza. Két nagy falukutató utat tesz, bejárja a Nyárad, illetőleg a Nyikó mente településeit, és cikksorozatokban számol be tapasztalatairól. Adott pillanatban — még 1932-ben — mondanivalói számára szűknek érzi a novella-felkínálta lehetőségeket, s regényt ír. Erre így emlékszik vissza a szerző: „...1932 júliusától októberig Csókfalván, 21 éves koromban írtam a *Pletykafészket*. De csak 1962-ben jelent meg, harmincéves késéssel. A *Bella vénleány marad* című novellát abból a regényből téptem ki. Egyébként ez volt az első novellám a *Helikonban*” (Marosi Ildikónak adott interjú, i. m. 95.).

Föl kell oldanunk, pontosítanunk kell az idézett rész egy-két szavát, kifejezését. *Pletykafészket* = *Pletykafészek* című regény (Buk., 1962. *Varjak a falu felett* című könyvével együtt). A „kiszakított” *Bella vénleány* című novella = *Bella vénleány marad*. Erdélyi Helikon, 1932. november. Helikonban = *Erdélyi Helikon* című folyóirat.

A regényt Abafáy Gusztáv így értékelte: „A *Pletykafészek* (...) írói pályájának első mérföldköve (...) legfőbb művészi ereje, hogy belülről ábrázolja hőseit, be-

hatolunk tudat- és érzésvilágukba, megismerjük egész erkölcsi valójukat (...) az az érzésünk, hogy Terkát, Jóskát, Máriát és az öreg tanítót mindig is ismertük” (Avafáy, i. m. 162-163.). Abafáy nem mondta ki, hogy kulcsregénnyel szembesül az olvasó: a kompozícióban szereplő hősök élőeleven mintái az író családtagjai között keresendők, az udvar, a ház, a szoba berendezése ugyancsak az író „lakófészkeivel” azonos. Nagymama (az író édesanyja) mondta el nekem, hogy a szereplők közül Bóka tanító úr Lőrinczi Dénessel azonos, Jóska maga az író, Terka nem más mint Gizella, az én későbbi édesanyám. Mária pedig a tanító lánya (Kovács György édesanyja). Lásd Ráduly János: *Egy néptanító életútja*. In: *Népgyomány az idő sodrában*. Tanulmányok, közlések (Marosvásárhely, 2006. 51.).

Kovács György és felesége, Györgyi (Guga) — 1937 körül

A továbbiakban rátérek a *Bella vénleány marad* című novella néhány érdekes vonatkozásának taglalására. Nagy helyzeti előnyben vagyok: az elbeszélés eredeti kézírata a birtokomba van. Azzal az íróasztallal került hozzám, mely eredetileg a dédapámé, Lőrinczi Dénesé volt, a regénybeli Bóka tanítóé. Ő, mint iskolai igazgató-tanító, ezen az asztalon írta házassága (1937) előtti cikkeit, novelláit, regényeit. És magam is ezen írtam első cikkeimet, riportjaimat, verseimet, ezen álltak össze a legelső, könyv alakban is megjelent népköltészeti gyűjteményeim. Kovács György így „örökítette meg” egykor volt íróasztalát, amikor a *Bűnügy* című elbeszéléskötetének (Buk., 1956) anyagát hordta egybe: „Régi emlékek kopogtattak ajtómon, mint — különös izgalommal, mint amikor fölfedező útra indul az ember s végül ismerős tájra ér — egykori írásaim között válogattam elsárgult újságokat és folyóiratokat lapozgatva. Keresgélés közben egy rozoga, használhatatlan csókfalvi íróasztal porlepte fiókja is kitért előttem, s előbukkant belőle a „Bűnügy” című novellám fogalmazványja. Ennek kivált megörvendtem, mert a novella csak most jelent meg először nyomtatásban. Az a rossz lábú csókfalvi íróasztal első irodalmi próbálkozásaim emlékét őrzi (5. old.).

Le kell szögeznünk: a *Bella vénleány marad* című novella nem regényrészlet, hanem teljesen önálló, szuverén irodalmi alkotás. Lényegénél fogva — nyilván —

kulcsnovella maradt, akár „ősanija”, a kulcsregény. De megváltoztak a szereplők nevei, magát az alaphelyzetet (szituációt) pedig a szerző „átmódosította”, a novella műfajának követelményeihez igazította. Nézzük először át a novellában a szereplőket kikerül „mintázta” a szerző? Íme:

Terka = Bella = Lőrinczi Gizella

Mária asszony = Bella anyukája = Kovács Györgyné Lőrincz Mária

Bóka = Miska = Lőrinczi Dénes

Jóska = Artúr (a kicsi gyermek) = maga az író

Ákos Pista fiatal tanító = Jakab Péter tanító = Triff Viktor

Az írás cselekményét — nagyon tömören — Abafáy Gusztáv így foglalta össze (i. m. 161-162.), idézzük:

„A huszonhét éves Bella nem tud férjhez menni, mert egyetlen reménysége utolsó lehetősége: a tanító, a gazdasági válság miatt („csak minden második hónapban adják ki a fizetésünket, s akkor a bent maradt hátralék rendszeren elvész. Ma ilyen a világ.”) nem mer családot alapítani. Miután a fiú elköszönt és elment, Bella „szembe állt a tükörrel. Nézi az arcát: szép. Nézi a szemét: szép. Nézi a nyakát: szép. Dühösen megragadja mellén a ruhát. Letépi. Kiomlik két patyolat melle. Gyönyörűek. Kápráztató az egész leány. Látja magát. És szívét hasogatja a düh. Nem Péterre haragszik.” A befejezés tartalmazza az író verdiktjét (= ítéletét) a gyilkos társadalom feltett, mely vénlányságba zár asszonyságra és anyaságra termelt nőt, eltapossa a szépet, az ígéretet, a jövőt. A leány (...) megragadja alvó férje vállát, és odasírja neki: „Miska! Miska! Hát téged nem izgat? Nem? Hogy Bella vénleány marad?” Az anya sikolya a dolgokba való bele nem nyugvás hangja, végső kétségbeesett segélykérés az életért, a jövőért.”

Abafáy sorait nem kommentáljuk: meglátása igaz és félreérthetetlen.

A tizenkét füzetoldalas kéziratban Kovács György nem tüntette föl a novella keletkezésének pontos dátumát, de utaltunk rá: legelőször az *Erdélyi Helikon* 1932. novemberi számában látott napvilágot. A *Pletykafészek* című regényét, amelyből a novellát „kiszakította”, 1932 júliusától októberig írta. A novella tehát már írás közben önállósította magát, föltehetőleg 1932 augusztusában-szeptemberében. Kötetben először a *Bűnügy* című, elbeszéléseket tartalmazó könyvben jelent meg (Buk., 1956), ezt további kiadások követték. Íme sorrendben, a lap- és folyóiratbeli közlések mellőzésével: *Leányok a kertek alatt*. Elbeszélések (Buk., 1963), *Néma pásztor*. Elbeszélések. Válogatta, az előszót írta és függelékkel összeállította Varró János (Kolozsvár-Napoca, 1980), *Emberarcok*. Novellák. Válogatta és az előszót írta Nemess László (Buk., 1987).

A mellékelt novella szövegét ebből a legutolsó kiadásból vettük át, mint olyan darabot, amelyen a szerző már többet nem változtatott. Apropos, szövegváltoztatás: Kovács György azon íróink közé tartozik, akik folyton alakítottak-módosítottak a megjelent anyagokon. Ezek az „alakítások” elsősorban nyelvi és stiláris jellegűek voltak, de egyes regényeit nemcsak újrafogalmazta, hanem további elemekkel is gazdagította, bővítette, így a legelső közlést „vázlatszerű, be-

fejezetlen és kidolgozatlan” variánsnak tekintette. Ez irányú megnyilatkozásai közül a szerző két meglátását ismertetnünk kell:

„A könyv darabjai későbbi, érettebb írások közül valók. Csiszolgattam rajtuk mostanában, stilizáltam s közben próbáltam újraépíteni azokat a részeket is, amelyeket annak idején a szerkesztői piros ceruza, helyszükére vagy egyéb szempontokra hivatkozva, kitörült belőlük. Az elbeszélésekhez, novellákhoz felesleges külön magyarázatokat fűznöm. Ma már az olvasó szándékot is, amellyel annak idején megíródtak” (*Bűnügy*. Elbeszélések. Buk., 1956. 6.).

Kovács György, Lőrinczi Gizella (Ráduly János édesanyja),
özv. Kovács Györgyné Lőrinczi Mária

„Tudja, az én életművemmel nagy bajban lesz az, aki majd talán egyszer, az irodalomkutató szenvedélyével, nekifog a bogarászásnak. Rá fog jönni: az egész életművem állandó átalakulásban van. Végleges forma? A halál. Az végleges formában hagyja a művet” (Marosi Ildikónak adott interjú, i. m. 97.).

Magunk — elég aprólékosan — összevetettük a kézirat szövegváltozatát az *Emberarcok* (Buk., 1987) című kötetben megjelent variánssal. Ez utóbbit — említettük már — végleges formának tekintjük.

Az első megjegyzésünk: a megjelent novella szerkezetében, kompozíciójában teljesen érintetlen maradt. Az epizódok, sőt, a kisebb egységek, a motívumok is mind-mind „megőrizték” a helyüket. A fejezetek beszámozása a kéziratban római számokkal történt, ezeket az *Emberarcok*-ban arab számok helyettesítik. A kihúzott néhány mondat, kifejezés, szó nem is juthatott el a nyomdafestékig. A kihúzások nem nagy terjedelműek, a kétsornyi például csak egyszer fordul elő.

A harmadik fejezetben van egy olyan zárójeles rész, amelynek a társadalmi életre utaló vonatkozásai vannak. A kéziratban kihúzatlan maradt, a nyomtatott változatba viszont nem került bele. Érdemes idéznünk: az első megfogalmazás a kéziratbeli, a második a nyomtatott forma (ezt a „sorrendet” a továbbiakban is betartjuk, a kettőt gondolatjel választja el egymástól). Íme:

Mint egy királynő, kinek szépségét gonosz erők (a társadalom kegyetlen és igazságtalan erői) elkergették a trónról — Mint egy királynő, akit a gonosz erők elkergették a trónról.

A továbbiakban a kimondottan megfogalmazásbeli, stílári változtatások következnek, kezdjük a nagyobb egységekkel, a mondatokkal. Nyilván, csak tallózunk a kijegyzett adalékokban:

„amikor teljesen leromlott anyagilag a családja — amikor családja teljesen leromlott anyagilag

vállrandítással felelt — megrándította a vállát

Újra sütötte belülről a remény a sok vágytalan nap után — A sok vágytalan nap után újra sütötte belülről a remény

Ezt a mondatot Bella édesanyja mondja erőszakolt eréllyel — Ezt Bella édesanyja mondja erélyesen

Nem vágyik az ölelése után — Nem vágyik cseppet sem az ölelése után

Kinéz az ablakon. Látja, hogy a fiú még messzire van, igazít valamit a frizuráján — a fiú még messzire van, igazít valamit a frizuráján

Mintha halvány jégvirággá változott a leány — Olyan most, mintha halvány jégvirággá változott volna

De többet aztán nem szólt — De azzal elhallgatott

becsukja az ajtót — becsukja maga mögött az ajtót

Milyen szörnyű hazugságok a Jókai romantikus szerelmei — Milyen szörnyű hazugság a Jókai szerelmi romantikája...”

Nos, az újbóli nyelvi „beavatkozások” között gyakori a szórend megváltoztatása. Köztudott, hogy nyelvünk szórendje szabad, a szerző által „eszközölt” módosítások mégis zömükben jobban hangzanak, jobban megfelelnek használt nyelvük természetének. Több helyen szavak maradtak el, vagy új szavak épültek be a mondatba. Ezek a pontosabb, a félreérthetlenebb megfogalmazás irányába mutatnak. A szóelhagyások a rövidítést is szolgálták. Találkozunk lényegesebben átformált mondatokkal: a magyartalanságokat másként nem lehetett volna elkerülni. Mert itt-ott nyelvi ficamok is felbukkantak. A huszonegy esztendő szerző ebben az időben még birkózott a nyelvvel. De csodálni való, hogy már ekkor

mennyire birtokában volt a nyelvi megmódolás lezserségének, mennyire vigyázott arra, hogy a beszélgetések a lehető legtermészetesebben „hangozzanak”.

Egyes kifejezések jobbításának, megszépítésének is tanúi vagyunk. Íme: „Hát miért? — Hát akkor miért?

asszony sóhajtására — a sóhajtásra

nem szalad gyorsabb iramban (a vére) — nem lendül gyorsabb iramra

utca felőli két ablak közé — utca felőli ablakok közé

lelkéből a sírás — belőle a sokáig fojtogatott sírás stb.

Lőrinczi Dénes iskolaigazgató, tanító
(kb. 1920-as évek)

A szerző az egyhangúságot próbálta tompítani egyes szavak szinonimapárijának hasznosításával. Lám: lefogták — lefékezték, az asszony — a felesége, mondjon valamit — szóljon valamit, mindnyájan — mindenki, kilendítette (nyugalmából) — kisodorta, erőszakol — kényszerít, gyorsan — hevesen, bugyuta — mamlasz, nyugodtan — kényelmesen, bocsásson meg — ne haragudjon, bágyadt — kedvetlen stb.

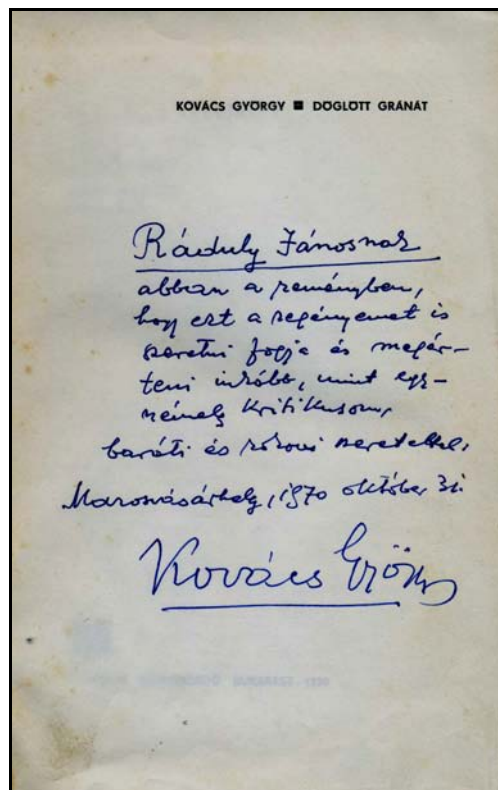
Egyes igék, főnevek egyes számból átkerültek többes számba (és inverz). Jelen idejű igék múlt idejűekké váltak: vállaira — vállára, vállait — vállát, lesz — lett, sorsa — sorsuk, ég — égett, motyogja — motyogta, fizetésemet — fizetésünket, elbúcsúzik — búcsúzkodik, szemeit — szemét stb.

A szerző bizonyos szóalakok „testén” is változtatott: és — s, nem — sem, óh — ó, leány — lány, lassanként — lassacskán, meleget — melegét, óriás — óriási, reá — rá, kik — akik stb.

A bemutatott példák híven igazolják magyar nyelvünk kivételes hajlékonyságát, csak épp ráérző szív (szívek) szükségeltetnek ahhoz, hogy ezt a hajlékonyságát ki is használhassuk. Előttünk jó példával járnak az írók, költők — a nyelvmegőrzés és a nyelvteremtés nagy bajnokai. Kovács György is alkotó módon hasznosította a nyelvünkben rejlő lehetőségeket novellaírás közben.

Úgy ildomos, hogy írásunkat a szerző sajátosan megfogalmazott véleményével zárjuk, ez a régi műveken való „szépengetésről” szól:

„Egy új mű megírása nagy szenvedést és roppant erőfeszítést jelent. Az író elernyedése (nem az emberé) akkor kezdődik, amikor szívesebben pepecsel és szépenget régebbi művein, semhogy újabb vállalkozásba kezdjen. A biológia törvényei általános érvényűek és nemcsak fizikaiak” (In: Marosi Ildikónak adott interjú. i. m. 99.).

Kovács György kései dedikációja (1970)

Kovács György

Bella vénleány marad

1

Bella a gép mellett ül és varr. Hét éve varrja az olcsó ruhákat. Húszéves korában kezdte, amikor családja teljesen leromlott anyagilag, s ő sem tudott férjhez menni. Azóta rengeteget varrt, és sokat reménykedett.

Az anyukája bejön a konyhából. Kezeiről a lisztet a kötényéhez törli. Megáll a leány háta mögött. Szája körül bágyadt mosoly karikázik (az ötvenéves asszonyok nevetése). Kezeit ráteszi leánya vállára, s jól a fejéhez hajlik:

— Bella szívem!

A gépzakatonlás egy pillanat alatt megáll. A leány nyújtózódik, ásít. Nagyon elfáradt. Csak azután szólal meg:

— Tessék, mama!

— Kit láttam?

Bella meghúzza a vállát, mintha nem érdekelné. Ismét a gép fölé görnyed. De az asszony visszatartja. Most még szélesebb lesz a mosoly az arcán.

— Kit láttam, mit gondolsz?

— Bánom is én!

— Ne-ne...

— Láthatja, anyukám, hogy milyen sok dolgom van! — mondja ingerülten.

— Várj csak, akármennyi dolgod van. Ez mindennél fontosabb. Kit láttam?

— Ó, igazán ne szekírozzon ezekkel, anyu...

— Ki jött haza?

Bella hátrafordult. Kicsit mégis kíváncsi lett, ha már hazajött valaki. Meglátja az anyja arcán a boldogságot. Az a boldogság ez, amikor az ember örömet szerez valakinek.

— Ki?

— Péter.

— Péter? Jakab Péter, a tanító?

— Ó.

— Hát... Mindegy...

Azzal ismét varrni akar tovább. Sóhajt. És hozzáteszi a keserű, lemondó szót:

— Késő...

De az asszony nem engedi megmoccanni a gépet. Széket hoz a leánya mellé, és leül. Beszélgetnek:

— Mikor kaptad Pétertől az utolsó levelet?

— Még márciusban.

